

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΚΩΜΩΔΙΑ

ΕΛΛ 421: Αρχαίο Ελληνικό Θέατρο, ΙΙ
Αντώνης Κ. Πετρίδης
5 Φεβρουαρίου 2018

ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ

- Με τον όρο «**Αρχαία κωμωδία**» (ancient comedy) αναφερόμαστε στην κωμική δραματουργία της αρχαιότητας στις τρεις εξελικτικές της φάσεις, από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., οπότε εισάγεται επισήμως στα Μεγάλα Διονύσια (486 π.Χ.), μέχρι και τον 2^ο αι. μ.Χ., κατά τον οποίο έχουμε τις τελευταίες ενδείξεις συγγραφής πρωτότυπων έργων (καινῶν κωμωδιῶν).
- Ο όρος «**Παλαιά Κωμωδία** » αναφέρεται στα έργα του 5^{ου} αιώνα π.Χ.
- Αντιστοίχως, οι άλλες δύο ιστορικές φάσεις της αρχαίας Κωμωδίας αποκαλούνται «**Μέση Κωμωδία**» (400-323 π.Χ.) και «**Νέα Κωμωδία**» (322-2^{ος} αι. μ.Χ.).

ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ

- Η περιοδολόγηση αυτή, όπως και κάθε αντίστοιχη, είναι βεβαίως συμβατική, αλλά δεν είναι αυθαίρετη. Περιγράφει τις αλλαγές που επέρχονται συν τω χρόνω στο κωμικό ιδίωμα (τη θεματολογία, τη γλώσσα, τα επιτελεστικά μέσα κ.λπ.).
- Σε αντίθεση με την τραγωδία, που από τα μέσα περίπου του 5^{ου} αιώνα αποκρυστάλλωσε μια θεατρική φυσιογνωμία η οποία υπέστη μεν αναπροσαρμογές (με σημαντικότερο τον περιορισμό του ρόλου του χορού) αλλά δεν άλλαξε άρδην, η κωμωδία παρουσίασε πολλαπλές μεταμορφώσεις κατά τον 5^ο και τον 4^ο αιώνα.
- Από την εποχή της Νέας και έπειτα, όμως, και η κωμωδία καταλήγει οριστικά στον τύπο που μας είναι γνωστός από την κωμωδία του Μενάνδρου και που μέσω των Ρωμαίων κληροδοτήθηκε στο ευρωπαϊκό θέατρο της Αναγέννησης.

ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ

- **ΠΑΛΑΙΑ ΚΩΜΩΔΙΑ (486 π.Χ. – ca 400 π.Χ.):**
 - Κρατίνος, Κράτης, Εύπολις, Αριστοφάνης, Φρύνιχος, Φερεκράτης, Έρμιππος, Πλάτων Κωμικός κ.ά.
- **ΜΕΣΗ ΚΩΜΩΔΙΑ (400 – 322 π.Χ.):**
 - Αναξανδρίδης, Αντιφάνης, Εύβουλος, Άμφις, Έφιππος, Άλεξις, Τιμοκλής κ.ά.
- **ΝΕΑ ΚΩΜΩΔΙΑ (322 π.Χ. – 2^{ος} αι. μ.Χ.):**
 - Μένανδρος, Δίφιλος, Φιλήμων, Φιλιππίδης, Απολλόδωρος Καρύστιος κ.ά.

ΤΙ ΣΩΖΕΤΑΙ;

- Η τύχη δεν υπήρξε τόσο αγαθή ως προς την κωμική δραματουργία όσο ως προς την τραγική.
- Από τους ποιητές της Παλαιάς Κωμωδίας σώζονται **ακέραιες μόνο 11 από τις 44 κωμωδίες του Αριστοφάνη.**
- Από τη Μέση Κωμωδία σώζονται μόνο σπαράγματα, εκτός αν αληθεύει ότι οι κωμωδίες του Ρωμαίου κωμικού ποιητή Πλαύτου *Amphitruo* και *Persa* έχουν όντως πρότυπα που ανάγονται στην περίοδο αυτή.
- Από τη Νέα Κωμωδία, μέχρι και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ήταν γνωστά μόνο σπαράγματα και οι σωζόμενες λατινικές διασκευές του Πλαύτου και του Τερεντίου. Αναπάντεχα ευρήματα, όμως, μας έδωσαν μία ακέραιη (*Δύσκολος*) και άλλες πέντε επαρκώς σωζόμενες κωμωδίες του **Μενάνδρου.**

ΤΙ ΣΩΖΕΤΑΙ;

- Τα σπαράγματα (fragmenta) των κωμικών ποιητών στο σύνολό τους, εξαιρουμένων των σωζόμενων κωμωδιών του Αριστοφάνη και του Μενάνδρου, καθώς και των μειζόνων σπαραγμάτων του τελευταίου, συγκεντρώνονται στην οκτάτομη σειρά ***Poetae Comici Graeci* (1983–2001)**, που επιμελήθηκαν οι Rudolf Kassel και Colin Austin.
- Η πιο πρόσφατη κριτική έκδοση των αριστοφανικών κωμωδιών εκπονήθηκε από τον Nigel Wilson (2007) για τη σειρά **Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis**.
- Στην ίδια σειρά θα προστεθεί σύντομα και η στερεότυπη έκδοση του Μενάνδρου. Προς το παρόν, για τον Μένανδρο πρακτικότερη είναι η χρήση των κειμένων της σειράς **Loeb Classical Library** (Geoffrey Arnott) και **Les Belles Lettres** (Jean-Marie Jacques αρχικά και στους τελευταίους τόμους Alain Blanchard).

ΜΕΓΑΛΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ

- **486 π.Χ.:** Εισαγωγή της κωμωδίας (θέσπιση *ἀγῶνος*, διαγωνισμού, μεταξύ κωμικών ποιητών) στα Μεγάλα Διονύσια (η τραγωδία είχε εισαχθεί ήδη το 534 και το σατυρικό δράμα το 508 π.Χ.).
- **Τέλη δεκαετίας του 440 π.Χ.:** Θέσπιση διαγωνισμού μεταξύ κωμικών ποιητών στα Λήναια. Υπεύθυνος ορίζεται ο *ἄρχων βασιλεύς*.
- **Τέλη δεκαετίας του 440 π.Χ.** (ίσως ταυτόχρονα με το πιο πάνω γεγονός): Εισαγωγή *ἀγῶνος* μεταξύ κωμικών *ὑποκριτῶν* στα Λήναια. Διαγωνίζονταν οι πρωταγωνισταί.

ΜΕΓΑΛΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ

- **ca 445 π.Χ.:** Γέννηση του Αριστοφάνη.
- **427 π.Χ.:** Πρώτη εμφάνιση του Αριστοφάνη στους κωμικούς αγώνες.
- **425 π.Χ.:** Διδάσκονται στα Λήναια οι *Αχαρνείς* του Αριστοφάνη, η αρχαιότερη σωζόμενη κωμωδία.
- **424 π.Χ.:** *Ιππείς* του Αριστοφάνη στα Λήναια.
- **423 π.Χ.:** Η πρώτη (αποτυχημένη) εκδοχή των *Νεφελών* στα Μεγάλα Διονύσια.
- **422 π.Χ.:** *Σφήκες* του Αριστοφάνη στα Λήναια.
- **421 π.Χ.:** *Ειρήνη* του Αριστοφάνη στα Μεγάλα Διονύσια.
- **413 π.Χ.:** *Όρνιθες* του Αριστοφάνη στα Μεγάλα Διονύσια.
- **411 π.Χ. (Λήναια?):** *Λυσιστράτη* του Αριστοφάνη
- **411 π.Χ. (Διονύσια?):** *Θεσμοφοριάζουσες* του Αριστοφάνη
- **405 π.Χ.:** *Βάτραχοι* του Αριστοφάνη στα Λήναια.
- **392 π.Χ.?:** Διδάσκονται οι *Εκκλησιάζουσες* του Αριστοφάνη, που για πολλούς μελετητές αποτελούν για μας το πρώτο δείγμα Μέσης Κωμωδίας.
- **388 π.Χ.:** Διδάσκεται ο *Πλούτος*, η τελευταία σωζόμενη κωμωδία του Αριστοφάνη.
- **386 π.Χ.:** Θάνατος του Αριστοφάνη.

ΜΕΓΑΛΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ

- **348 π.Χ.:** Οι φυλαί αναλαμβάνουν την ευθύνη για τον ορισμό χορηγῶν στους αγώνες κωμωδίας.
- **342 π.Χ.:** Γέννηση του Μενάνδρου
- **322 π.Χ.:** Πρώτη εμφάνιση του Μενάνδρου στους κωμικούς αγώνες.
- **316 π.Χ. (Λήναια):** Δύσκολος του Μενάνδρου
- **339-312 π.Χ.:** Θέσπιση του θεσμού της παλαιᾶς κωμωδίας στα Μεγάλα Διονύσια.
- **338-326 π.Χ.:** Ανακαίνιση του Θεάτρου του Διονύσου από τον Λυκούργο. Το θέατρο είναι τώρα εξολοκλήρου λίθινο.
- **292 π.Χ.:** Θάνατος του Μενάνδρου.

Η «ΠΑΛΑΙΑ» ΚΩΜΩΔΙΑ

Καὶ πολλὰ μὲν γέλοιά μ' εἶ-
πειν, πολλὰ δὲ σπουδαῖα, καὶ
τῆς σῆς ἑορτῆς ἀξίως
παίσαντα καὶ σκώψαντα νι-
κῆσαντα ταινιοῦσθαι.

Νόστιμ' αστεία κάμε να πω,
Να πω και λόγια σοβαρά·
Κι αντάξια της γιορτῆς σου, αφού
Παιγνίδια και πειράγματα
τελειώσω πια, να πάρω εγώ
της νίκης το στεφάνι.

ΒΑΤΡΑΧΟΙ, 389-93
(μτφρ. Θρασύβουλος Σταύρου)

μή μοι φθονήσητ', ἄνδρες οἱ θεώμενοι,
εἰ πτωχὸς ὢν ἔπειτ' ἐν Ἀθηναίοις
λέγειν
μέλλω περὶ τῆς πόλεως, τρυγωδίαν
ποιῶν.
τὸ γὰρ δίκαιον οἶδε καὶ τρυγωδία.

Θεατές, μην μου θυμώσετε, αν,
ζητιάνος
εγώ, λόγο θα βγάλω για την πόλη
εμπρός στους Αθηναίους, σε κωμωδία.
Το δίκιο δα κι η κωμωδία το ξέρει.

ΑΧΑΡΝΕΙΣ, 497-500
(μτφρ. Θρασύβουλος Σταύρου)

Η Παλαιά ή Αρχαία Κωμωδία

τρυγωδία:

κωμικός νεολογισμός, που υποδηλώνει ότι η κωμωδία διεκδικεί ισότιμη θέση πλάι στην τραγωδία ως διδάσκαλος της πόλεως

- Τα δύο πιο πάνω αποσπάσματα από τους *Αχαρνείς* (425 π.Χ.) και τους *Βατράχους* (405 π.Χ.) του Αριστοφάνη, συνοψίζουν εν πολλοίς την ουσία της Παλαιάς Κωμωδίας:

- το σπουδαιογέλοιο, δηλαδή τη μετάδοση σοβαρών και «δίκαιων» (δηλαδή ωφέλιμων για την πόλη) μηνυμάτων, μέσα από το χιούμορ, το (προσωπικό) σκώμμα και την κωμική παιδιά ηθοποιών και χορού.
- Τον ανταγωνισμό,
- ✧ αφενός, σε πρακτικό επίπεδο, με τις άλλες κωμικές παραστάσεις στο πλαίσιο του κωμικού αγώνα των Μεγάλων Διονυσίων ή των Ληναίων (ταινιοῦσθαι: «να στεφανωθώ»).
- ✧ αφετέρου, σε συμβολικότερο επίπεδο, με τον βασικό ανταγωνιστή της κωμωδίας στη συνείδηση του κοινού, την τραγωδία.

Εν ολίγοις, οι κωμικοί ποιητές θεωρούσαν ότι διαγωνίζονται για την εύνοια του δήμου με ένα ξεχωριστού είδους ευτράπελο θέαμα, το οποίο ανέβαζαν κατά την κατάλληλη ετήσια εορτή με την άδεια του άρχοντος του δήμου, ο οποίος κάλυπτε και τα έξοδα. Θεωρούσαν ακόμη ότι είναι δημόσιες φωνές που μπορούσαν, στην πραγματικότητα ήταν υποχρεωμένοι, να σχολιάσουν τις απόψεις της κοινής γνώμης για θέματα μείζονος σημασίας και να επιδιώξουν να τις επηρεάσουν. Τα θέματα αυτά ήταν τα ίδια που παρουσιάζονταν ή θα μπορούσαν να παρουσιαστούν στα μέλη του δήμου που ήταν και οι ψηφοφόροι, σε άλλο περιβάλλον και με διαφορετικούς τρόπους, από διαγωνιζόμενους σε αγώνα τραγωδίας, για παράδειγμα,² ή από ομιλητές στην εκκλησία του δήμου ή από διαδίκους σε ένα δικαστήριο.

J. Henderson, «Ο δήμος και οι αγώνες κωμωδίας», σ. 14.

Η Παλαιά ή Αρχαία Κωμωδία

Μεγάλα Διονύσια:

Η κωμωδία βρήκε τη θέση της στη γιορτή, έστω και με καθυστέρηση 50 ετών

- Η κωμωδία, αν και ενδεχομένως προϋπήρχε της τραγωδίας, έστω στην αδιαμόρφωτη, πρωτογενή και άτυπη φάση της, **καθυστέρησε να λάβει την επίσημη αναγνώριση της αθηναϊκής πολιτείας.**
- Ο αγώνας μεταξύ κωμικών ποιητών εισάγεται στα Μεγάλα Διονύσια **μόλις στα 486 π.Χ.** (η τραγωδία είχε εισαχθεί ήδη από το 534 π.Χ. περίπου)
- Στα Μεγάλα Διονύσια πέντε συνολικά κωμικοί ποιητές αγωνίζονται με μία κωμωδία ο καθένας και λαμβάνουν χορό 24 μελών.
- Ο αγώνας μεταξύ κωμικών υποκριτών στα Μεγάλα Διονύσια εισάγεται στα τέλη της δεκαετίας του 440 π.Χ. (δέκα περίπου χρόνια μετά τον αντίστοιχο τραγικό).

Η Παλαιά ή Αρχαία Κωμωδία

Λήναια:

Η γιορτή στην οποία η κωμωδία κυριαρχεί

- Φυσικά, **κατεξοχήν χώρος της κωμωδίας υπήρξαν τα Λήναια**, μια άλλη μεγάλη αθηναϊκή γιορτή προς τιμήν του Διονύσου, που λάμβανε χώρα τον μήνα Γαμηλιώνα (Ιαν-Φεβ).
- Σύμφωνα με τα αρχεία των Ληναίων, πάντως, ο επίσημος αγώνας μεταξύ κωμικών ποιητών στα Λήναια εισάγεται αργά, μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 440, μάλλον παράλληλα με τον αγώνα των κωμικών υποκριτών.
- Στα Λήναια, τα οποία παρακολουθούσαν από ό,τι φαίνεται μόνο (ή κυρίως) Αθηναίοι πολίτες και μέτοικοι, λόγω του ότι οι ναυσιπλοϊκές οδοί ήταν κλειστές την περίοδο αυτή, **διαγωνίζονται και πάλι πέντε κωμωδοί**, κατά το πρότυπο των Μεγάλων Διονυσίων.
- Η τραγωδία όμως συμμετέχει μόνο με δύο τραγικές διλογίες.

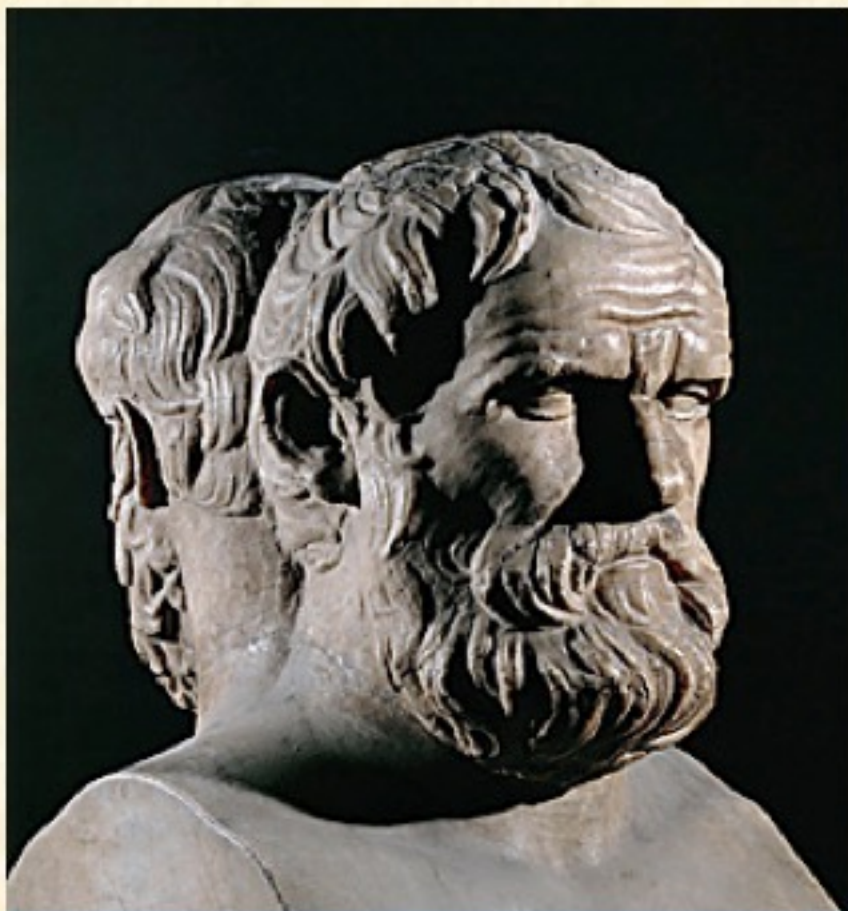
Η Παλαιά ή Αρχαία Κωμωδία

Κωμωδία:
μια ακριβή
υπόθεση!

- Το γεγονός, βέβαια, ότι η κωμωδία έχει δευτερεύουσα θέση στα Μεγάλα Διονύσια, ενώ κυριαρχεί στη λιγότερο προβεβλημένη γιορτή, τα Λήναια, **δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι στο κυρίως θεατρικό φεστιβάλ της Αθήνας οι κωμικοί αγώνες υστερούσαν σε σημασία (καλλιτεχνική, πολιτική ή άλλη) συγκριτικά με τους τραγικούς.**
- Η πολιτεία προβαίνει σε σοβαρή επένδυση για τη διδασκαλία των πέντε κωμικών παραστάσεων τόσο στα Λήναια όσο και στα Διονύσια, εφόσον οι κωμωδίες είναι πολυάνθρωπες (με τους 24μελείς χορούς τους, τα παραχορηγήματα κτλ) και άρα πολυέξοδες.

Η Παλαιά ή Αρχαία Κωμωδία

Κωμωδία:
μια σοβαρή υπόθεση!

- Όπως μας θυμίζει ο Henderson, η κωμωδία περιγράφεται από τον Παλαιό Ολιγαρχικό (2.18* ως *ένας ακόμη δημοκρατικός θεσμός, μέσω του οποίου ο δῆμος, που τον ελέγχει απόλυτα, στρέφεται κυρίως κατά των ανωτέρων τάξεων και όλων εκείνων που επιχειρούν να αδικήσουν τον λαό.*
- *Αν και με σαφώς τρόπο διαφορετικό από ό,τι η τραγωδία, η κωμωδία περιστρέφεται γύρω από τα ίδια κορυφαία ζητήματα της αθηναϊκής πολιτικής και ιδεολογίας.*
- Και στην κωμωδία, όπως και στην τραγωδία, «η πόλη και οι πολίτες της ήταν το θέμα και το επίκεντρο της εορτής» (J.H., 32).
- Το γεγονός μάλιστα ότι ορισμένες κωμωδίες παριστάνονται στα Λήναια και όχι στα Διονύσια εκλαμβάνεται ενίοτε από τους κωμικούς ποιητές ως πλεονέκτημα: η απουσία ξένων επιτρέπει την πιο ελευθερόστομη κριτική.

Ψευδο-Ξενοφών («Παλαιός Ολιγαρχικός»)(2.18)

(18) Κωμωδεῖν δ' αὐτὸ καὶ κακῶς λέγειν τὸν μὲν δῆμον οὐκ ἐῷσιν, ἵνα μὴ αὐτοὶ ἀκούωσι κακῶς, ἰδίᾳ δὲ κελεύουσιν, εἴ τίς τινα βούλεται, εὖ εἰδότες ὅτι οὐχὶ τοῦ δήμου ἐστὶν οὐδὲ τοῦ πλήθους ὁ κωμωδούμενος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀλλ' ἢ πλούσιος ἢ γενναῖος ἢ δυνάμενος, ὀλίγοι δὲ τινες τῶν πενήτων καὶ τῶν δημοτικῶν κωμωδοῦνται, καὶ οὐδ' οὗτοι ἐὰν μὴ διὰ πολυπραγμοσύνην καὶ διὰ τὸ ζητεῖν πλέον τι ἔχειν τοῦ δήμου· ὥστε οὐδὲ τοὺς τοιούτους ἄχθονται κωμωδουμένους.

(18) Δεν επιτρέπουν σε κανέναν να κοροϊδεύει τον λαό ως σύνολο στην κωμωδία, για να μην υφίστανται και οι ίδιοι την κοροϊδία· αν όμως κανείς επιθυμεί να διακωμωδήσει κάποιο πολίτη εξατομικευμένα, τον παροτρύνουν να το κάνει, ξέροντας καλά ότι ο κωμωδούμενος κατά κανόνα δεν θα προέρχεται από τον λαό και τους πολλούς, αλλά θα είναι είτε κάποιος πλούσιος είτε άνθρωπος αριστοκρατικής καταγωγής είτε κάποιος πολιτικά ισχυρός. Λίγοι είναι εκείνοι από τις τάξεις των φτωχών και των λαϊκών ανθρώπων που διακωμωδούνται, κι αυτοί όχι για άλλο λόγο αλλά στην περίπτωση μόνο που ανακατεύονται εκεί που δεν αρμόζει και επιζητούν να αποκτήσουν προνόμια που δεν έχει γενικά ο λαός. Σε αυτή την περίπτωση δεν τους ενοχλεί που διακωμωδούνται τέτοιοι τύποι.

ΤΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΤΗΣ
ΠΑΛΑΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

(Θεματολογία, Παράσταση,
Ύφος-Γλώσσα, Δομή)

Πόσο ομοιογενής υπήρξε η Παλαιά Κωμωδία;

- Δικαιούται κανείς γενικά να μιλά για «τυπικά» στοιχεία στην Αρχαία Κωμωδία, σε ένα θεατρικό είδος τόσο πολυσχιδές και πολυμορφικό;
- Και αν ακόμη υπάρχει «τύπος», μπορούμε εμείς να εντοπίσουμε και να περιγράψουμε τα συστατικά του, τη στιγμή που στη διάθεσή μας έχουμε μόνο έντεκα ακέραιες κωμωδίες από ένα και μόνο δραματουργό;

Πόσο ομοιογενής υπήρξε η Παλαιά Κωμωδία;

- Ο Αριστοφάνης, του οποίου η καριέρα εκτείνεται από το 427 μέχρι το 386 π.Χ., εκπροσωπεί μία ιδιαίτερη έκφανση της Παλαιάς Κωμωδίας, που ενδεχομένως υπήρξε η δημοφιλέστερη και η «τυπικότερη», ιδιαίτερα κατά την περίοδο αυτή.
- Έχουμε όμως μαρτυρίες και για κωμωδίες άλλου τύπου: (α) μυθολογικές παρωδίες· (β) αυτό που ο Αριστοτέλης ονομάζει μύθους και λόγους, κωμωδίες δηλαδή με συνεχόμενη πλοκή, που δεν είχαν τον επεισοδιώδη χαρακτήρα των πλείστων αριστοφανικών έργων.

Σκηνή από μυθολογική κωμωδία (μάλλον του 4^{ου} αιώνα) με πρωταγωνιστή τον Ηρακλή

Πόσο ομοιογενής υπήρξε η Παλαιά Κωμωδία;

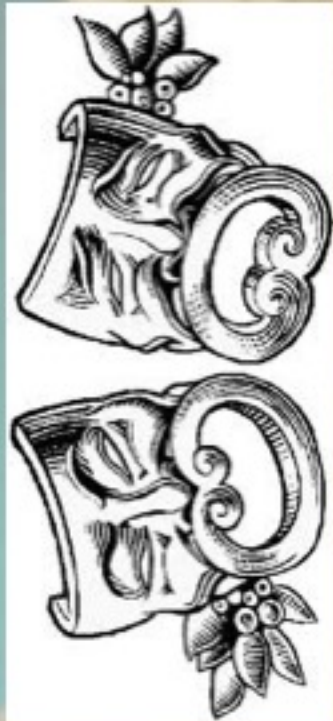

- Θα πρέπει να μην ξεχνάμε λοιπόν ποτέ ότι ο Αριστοφάνης ΔΕΝ είναι Η κωμωδία, ότι πέριξ του έδρασαν και άλλοι μεγάλοι κωμικοί ποιητές, όπως ο Κρατίνος, ο Εύπολις, ο Κράτης, ο Φερεκράτης, ο Πλάτων και άλλοι.

- Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η κωμωδία είναι είδος που αρέσκεται στον πειραματισμό και που υπέστη πολλές μεταβολές από τη στιγμή της πρώτης εμφάνισής της μέχρι την αποκρυστάλλωσή της στον τύπο της Νέας Κωμωδίας, που εκπροσωπεί για μας κυρίως ο Μένανδρος.

Πόσο ομοιογενής υπήρξε η Παλαιά Κωμωδία;

- Παρόλα αυτά οι μαρτυρίες που έχουμε από τα κωμικά αποσπάσματα δείχνουν ότι τουλάχιστον την περίοδο του Πελοποννησιακού Πολέμου ο τρόπος του Αριστοφάνη, που δεν ήταν κατ' ανάγκη δικό του εύρημα, συνιστούσε την κυρίαρχη έκφανση του κωμικού είδους.

Η σύνοψη που ακολουθεί κωδικοποιεί κυρίως
τις ένδεκα σωζόμενες κωμωδίες του
Αριστοφάνη.

Τα αποσπάσματα όμως των κωμικών
συγγραφέων που δραστηριοποιήθηκαν περίπου
την ίδια περίοδο με αυτόν, παρουσιάζουν
συγκρίσιμα χαρακτηριστικά, τέτοια που μας
επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι πράγματι στο
τελευταίο τέταρτο του 5^{ου} αιώνα αυτός ήταν ο
συνηθέστερος τύπος της Παλαιάς Κωμωδίας.

1.

Θεματολογία

■ **Ενασχόληση με τα μεγάλα πολιτικά, κοινωνικά, ηθικά ζητήματα της άμεσης επικαιρότητας:** Πόλεμος και Ειρήνη, δημοκρατία και δημαγωγία, παράδοση και ασύδοτος νεωτερισμός, άνδρες και γυναίκες, Τέχνη και επιτήδευση.

■ **«Κωμική Ιδέα»:** ευφάνταστη, συχνά ουτοπική λύση σε υπαρκτά προβλήματα.

■ **Σπανιότερα:** μυθολογικές παρωδίες (με τον καιρό αυτές αυξάνονται)

ΚΩΜΙΚΗ ΙΔΕΑ

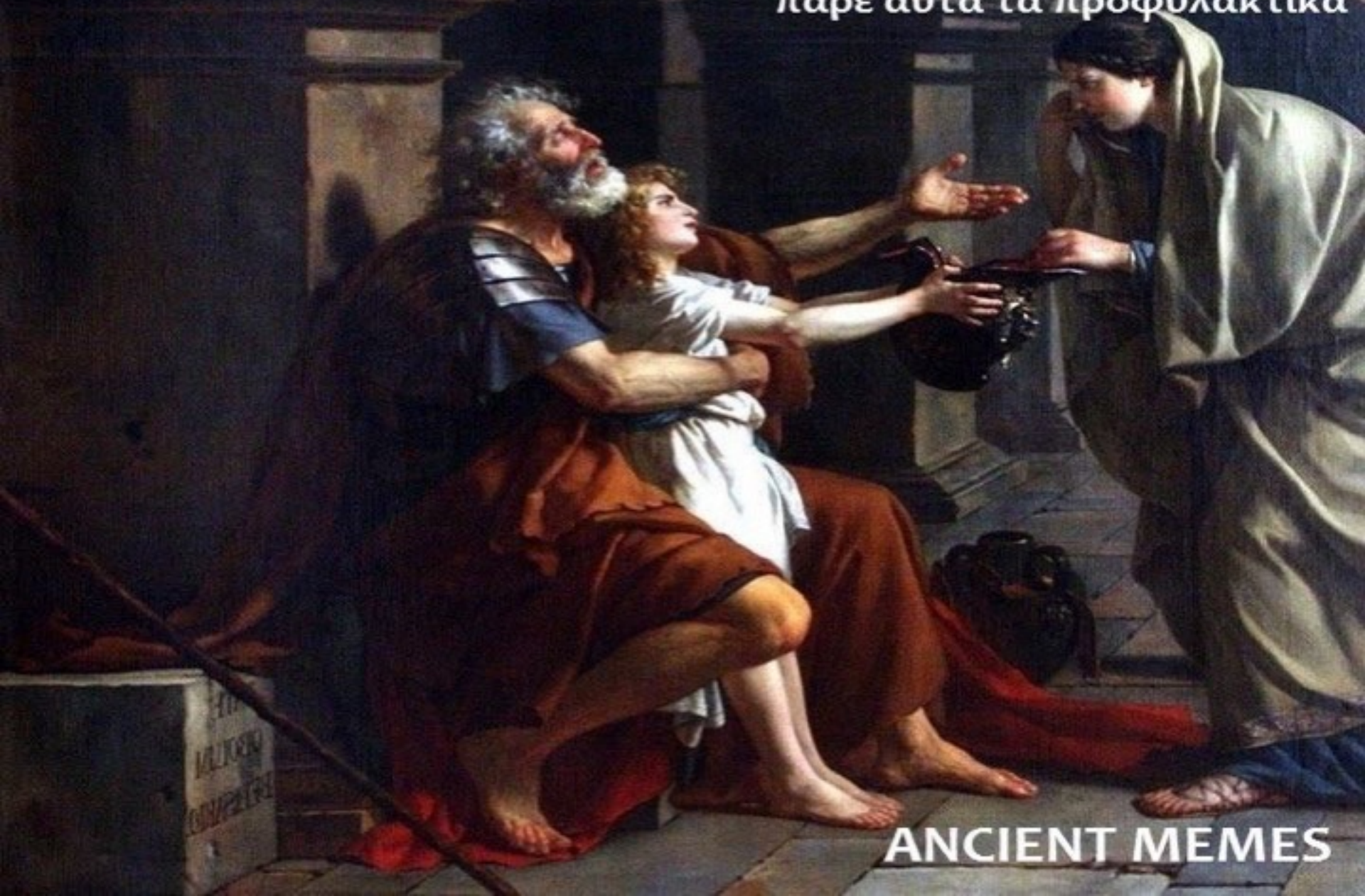
Κωμική Ιδέα αποκαλείται η ευφάνταστη, συχνά ουτοπική λύση την οποία ο κωμικός ήρωας προκρίνει ως απάντηση στα υπαρκτά προβλήματα που ταλανίζουν τον κωμικό κόσμο (και τα οποία βεβαίως απηχούν ανάλογες καταστάσεις της σύγχρονης επικαιρότητας).

Η πολιτική κωμωδία όμως — με την ιδιαίτερη θεματολογία και δομή της — δεν είναι η μοναδική όψη της κωμωδίας του 5^{ου} αιώνα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ποτέ ότι ο Αριστοφάνης ΔΕΝ είναι η Κωμωδία.

Την ίδια περίοδο εντοπίζονται και κωμωδίες με **ΜΥΘΟΛΟΓΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ**, κωμικές εκδοχές – παρωδίες των παραδοσιακών μύθων, συγγενικές με το σατυρικό δράμα αλλά και με τις κωμωδίες που είχε γράψει στη Σικελία ήδη στις αρχές του 5^{ου} αιώνα (δηλαδή πριν την επίσημη εισαγωγή της κωμωδίας στην Αθήνα) ο Επίχαρμος (μυθολογικά θέματα ως επί το πλείστον είχαν και οι φλύακες, κωμικά δραματίδια που συνθέτονταν στη Μεγάλη Ελλάδα και στα οποία έδωσε έντεχνη μορφή τον 4ο αι. π.Χ. ο Ρίνθων ο Συρακούσιος). Η μυθολογική κωμωδία, που με τη μια μορφή ή την άλλη φαίνεται ότι αποτελούσε την κυρίαρχη τάση μέχρι περίπου το 450 π.Χ., ατόνησε κάπως στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αιώνα, υπό την πίεση της πολιτικής κωμωδίας, αλλά επανήλθε δριμύτερη την περίοδο της Μέσης Κωμωδίας (400-320 π.Χ.).

μια βοήθεια, έχω τρία παιδάκια

πάρε αυτά τα προφυλακτικά

ANCIENT MEMES

ψήσου να δείς το
How i met my mother

παίζει καμιά καλή σειρά;

**ΧΡΟΝΙΑ ΜΑΣ ΠΟΛΛΑ
ΜΩΡΟ ΜΟΥ!
-ΑΣΕ ΜΑΣ
ΚΙ ΕΣΥ ΡΕ ΜΑΝΑ..!**

ΟΙΔΙΠΟΔΑΣ, 14 ΦΕΒΡ. 428 Π.Χ)

Ένας ακόμη, τρίτος τύπος κωμωδίας φαίνεται ότι αποτελούσε πρόγονο της αστικής κωμωδίας του 4^{ου} αιώνα π.Χ., η οποία στηριζόταν σε επινοημένες υποθέσεις (δηλαδή όχι παραδοσιακούς μύθους) με θέμα ΤΗΝ ΑΣΤΙΚΗ ΖΩΗ. Η παρωδία φιλοσόφων, φιλοσοφικών ιδεών και του φιλοσοφικού βίου, η οποία παρατηρείται και στις *Νεφέλες*, ήταν επίσης κομμάτι αυτής της κωμικής παράδοσης.

Αυτού του είδους η κωμωδία, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, **εγκαταλείπει την *ιαμβικήν ιδέαν***, δηλαδή το επιθετικό προσωπικό σκώμμα και ίσως και τις «ιαμβικές σκηνές» που καταλαμβάνουν το τελευταίο μέρος πολλών αριστοφανικών κωμωδιών (τη σειρά εκείνη των ασύνδετων επεισοδίων μετά την Παράβαση, στα οποία ο κωμικός ήρωας, κυρίαρχος πια, εξευτελίζει όσους του αντιτάχθηκαν ή επιβραβεύει όσους αξίζουν να χαρούν τα αγαθά του νέου του κόσμου). Φαίνεται ότι έχει επίσης συνεχόμενη δομή, δηλαδή πλοκή όπως την αντιλαμβανόταν ο Αριστοτέλης, με τα επεισόδια να διαδέχονται το ένα το άλλο *κατὰ τὸ εἶκός καὶ τὸ ἀναγκαῖον* (ο Αριστοτέλης μιλά για λόγους και μύθους — τον τελευταίο όρο τον χρησιμοποιεί και για την τραγωδία). Το μορφολογικό αυτό στοιχείο ενισχύεται από ό,τι δείχνουν τα πράγματα κατά **την περίοδο της Μέσης Κωμωδίας** και καθιερώνεται από **την εποχή του Μενάνδρου** και εντεύθεν.

2.
Παράσταση

ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ

Φαντασμαγορικό, πληθωρικό, συνειδητά υπέρμετρο θέαμα, γεμάτο χρώματα και σχήματα.

■ Σλάπстик (σωματικό χιούμορ), φαρσικές καταστάσεις, τρανσ-βεστισμός (παρενδυσία).

■ Κόσμος γεμάτος έντονους μουσικούς ρυθμούς και οργιώδη χορευτικά σχήματα.

■ Ηθοποιοί με εξωφρενικά προσωπεία, δερμάτινους κρεμάμενους φαλλούς, εξογκωμένα οπίσθια και κοιλιές.

■ Φανταστικοί χοροί συχνά αποτελούμενοι από εξωπραγματικά πλάσματα, ακόμη και προσωποποιημένες αφηρημένες έννοιες.

3.
'Υφρος-Γλώσσα

ΥΦΟΣ-ΓΛΩΣΣΑ

 Εναλλαγή στοιχείων της καθομιλουμένης, με έντονη αισχρολογία, και στοιχείων της υψηλής ποίησης (επικής, λυρικής και δραματικής).

 Όνομαστί κωμωδεῖν

 Παρωδία και δη παρατραγωδία.

 Κωμικές τεχνικές (αντικλιμάκωση, παρά προσδοκίαν κτλ.)

Μια τυπική κωμωδία του Αριστοφάνη μπορεί εύκολα να εναλλάσσει την πιο χυδαία αισχρολογία με την πιο ραφιναρισμένη ποιητική έκφραση· μπορεί να μιμείται το ύφος της τραγωδίας (με διάφορους τρόπους και επιδιώκοντας να παράγει διάφορα εφέ) ή να αναπαράγει κωμικά τον δημόσιο πολιτικό λόγο· μπορεί να αποδίδει ρεαλιστικά τη γλώσσα του μέσου ανθρώπου (τη γλώσσα «του παζαριού») ή να παρουσιάζει ταπεινούς τύπους να μιλούν σαν τους μεγάλους ήρωες του μύθου

– και όλα αυτά ενίοτε στο στόμα ενός και μόνου χαρακτήρα ή και στο πλαίσιο μιας και μόνης ρήσης.

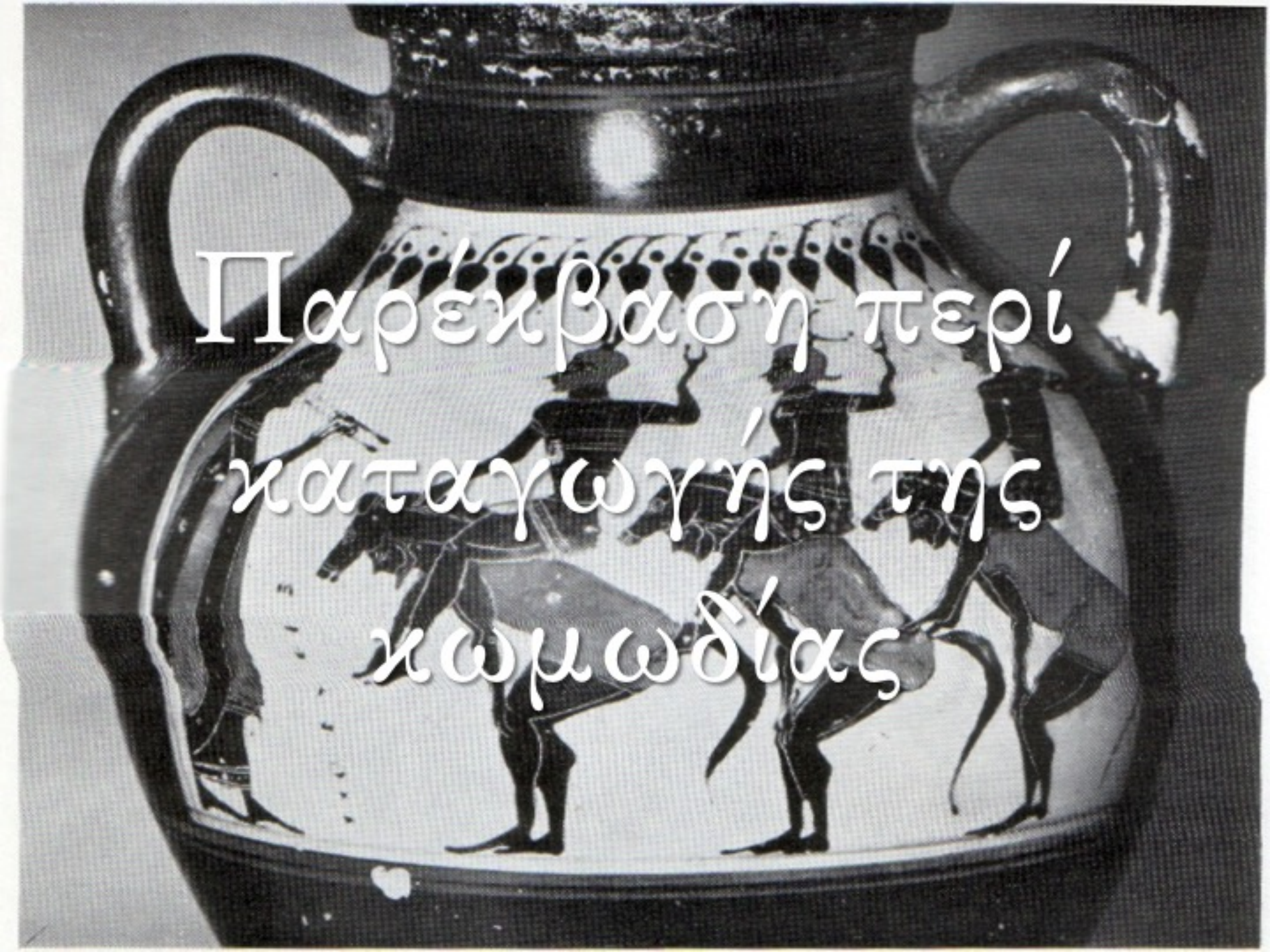
Η κωμωδία μπορεί ακόμη να κυμαίνεται ανάμεσα στις πιο ταπεινές και τετριμμένες αναφορές (τα πιο γελοῖα) από τη μια και τα πιο σοβαρά (σπουδαῖα) ζητήματα από την άλλη.

Μπορεί να περιστρέφεται, π.χ., γύρω από τις πιο βασικές ανάγκες της σάρκας (το φαΐ, το σεξ, τη διασκέδαση) και τις πιο ακαλαίσθητες λειτουργίες του σώματος (π.χ. την ούρηση και την αφόδευση), ενώ την ίδια στιγμή «**διδάσκει την πόλη**» (έστω με μια δόση αυτοειρωνείας) για όσα μπορούν να εξασφαλίσουν την πολιτική, πνευματική και ηθική της σωτηρία.

Ο αδιάκοπος αυτός συνδυασμός
του ταπεινού και του υψηλού, του
αστείου και του σοβαρού, του
εφήμερου και του διαχρονικού —
γνωστός με τον όρο
σπουδαιογέλοιον, ένα ευτυχές
οξύμωρο — συνιστά την
πεμπτούσία του είδους αυτού.

ΚΩΜΩΙΔΟΥΜΕΝΟΙ

- Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ύφους της Παλαιάς Κωμωδίας υπήρξε επίσης η προσωπική, ονομαστική επίθεση εναντίον γνωστών προσωπικοτήτων της εποχής (*ὀνομαστί κωμωδεῖν*).
- Τα πυρά του Αριστοφάνη επικεντρώνονται σε συνήθεις στόχους, κυρίως σε:
 - τραγικούς και κωμικούς ποιητές (Ευριπίδης, Αγάθων, Κρατίνος κτλ),
 - δημαγωγούς και άλλους δημόσιους άνδρες, όπως ο Κλέων (κυρίως στους *Ίππηϊς*), ο Υπέρβολος (τον χτυπά και ο Εύπολις στον χαμένο *Μαρικᾶν* του), ακόμη και ο πολὺς Περικλῆς (*Ἀχαρνῆς*), αν και η πιο διαβόητη σάτιρα του μεγάλου πολιτικού ήταν ο *Διονυσαλέξανδρος* του Κρατίνου.
 - φιλοσόφους, όπως ο ίδιος ο Σωκράτης (*Νεφέλαι*).
 - Από το ροδάκι της κωμικής γλώσσας του δεν ξεφεύγει και σειρά άλλων επώνυμων Αθηναίων, που σατιρίζονται για συγκεκριμένες πράξεις, χαρακτηριστικά ἢ συνήθειές τους (όπως ο ρίψασπις Κλεώνυμος, οι παθητικοί ομοφυλόφιλοι Κλεισθένης και Πausανίας και πολλοί άλλοι κτλ).

Παρέκβαση περί
καταγωγής της
κωμωδίας

Αριστοτέλης, *Περὶ Ποιητικῆς*, 1449^α 38 κ.ε.

«Στην κωμωδία αρχικά δεν έδιναν σημασία (δεν την ελάμβαναν σοβαρά υπόψη ως είδος), γι' αυτό και τα διάφορα στάδια της εξέλιξής της έχουν λησμονηθεί. Οι αρχές τη πόλης έδωσαν χορό στην κωμωδία (δηλ. θέσπισαν επίσημα την παράσταση κωμωδιών στο πλαίσιο των εορτών της πόλης) μάλλον αργά, ενώ πιο πριν οι παραστάσεις κωμωδίας γίνονταν από ερασιτέχνες. Κι αφού η κωμωδία είχε πια διαμορφωθεί λίγο πολύ ως είδος, από τότε αρχίζουν να μνημονεύονται οι διάφοροι ποιητές που ξέρουμε. Ποιος καθιέρωσε την χρήση προσωπείων ή επινόησε τον πρόλογο ή καθόρισε τον αριθμό των υποκριτών, όλα αυτά τα αγνοούμε».

(μτφρ. Γ. Κωνσταντάκος)

Η καταγωγή της κωμωδίας

- Τα συστατικά χαρακτηριστικά της Παλαιάς Κωμωδίας έλκονται εν μέρει από την καταγωγή της. Διαμορφώνονται όμως κυρίως στην (ή από την) πορεία της ιστορικής της εξέλιξης:
 - Από τα φαλλικά και άλλα λαϊκά τελετουργικά δράματα αυτοσχεδιαστικού χαρακτήρα.
 - Από τον κῶμον και τον ἴαμβον.
 - Από την ώσμωσή της με την τραγωδία.

ΛΑΪΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ

Ιεροτελεστίες
γονιμότητας
(«τὰ φαλλικά»)

Διονυσιακά δρώμενα

ΚΩΜΟΣ & ΙΑΜΒΟΣ

Από το θορυβώδες
εριστικό άσμα στις
ρύμες και τις αγυιές
στην υψηλή επιθετική
προσωπική ποίηση

ΤΡΑΓΩΔΙΑ

Σταδιακή ώσμωση
διά της παρωδίας

Ο ΦΑΡΜΑΚΟΣ

Τελετουργικός
εξορκισμός του κακού
από την πόλη

ΖΩΟΜΟΡΦΟΙ ΧΟΡΟΙ

Τελετουργικές
μιμήσεις ζώων ή
δαιμονικών μορφών
με χρήση
προσωπείων και
κοστούμιών

ΔΩΡΙΚΗ ΦΑΡΣΑ

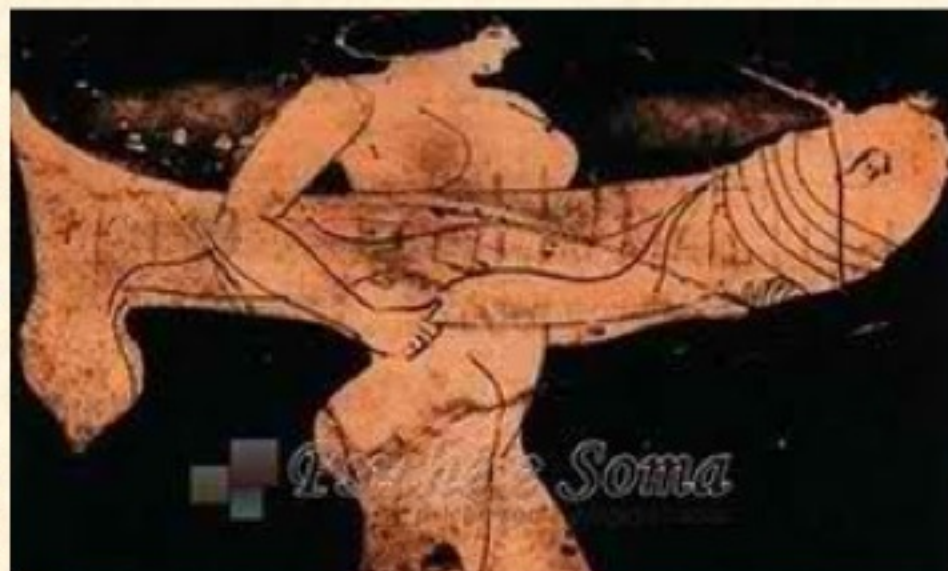
Μεγαρική
κωμωδία

Επίχαρμος
Φλύαξ

Τα φαλλικά

- **Φαλλικά** ονομάζονταν λαϊκές, αγροτικές τελετουργίες προς τιμήν του Διονύσου και άλλων θεών που σχετίζονταν με τη γονιμότητα και τον κύκλο της ζωής.
- Οι τελετές αυτές, που συχνά είχαν τη μορφή πομπής, όπως αυτοί στο τέλος των Αχαρνέων, είναι πανάρχαιες εκδηλώσεις «λευκής» μαγείας.
- Στην Αθήνα συνδέονταν ιδιαίτερα με τα κατ' αγρούς Διονύσια και τα Ανθεστήρια, αλλά και σε άλλες εορτές, όπως Θεσμοφόρια, τα Σκίρα, τα Αλώα.

Τα φαλλικά

- Το σεξουαλικό στοιχείο, βεβαίως, και δη ο φαλλός ως σύμβολο γονιμότητας κυριαρχεί στις τελετές αυτές.
- Στοιχεία των φαλλικών επιβιώνουν, π.χ., στην αθυροστομία της σύγχρονης Αποκριάς σε πολλές περιοχές της Ελλάδας.
- Θυμίζω τους περιβόητους Φαλλούς στο «Μπουρανί» του Τυρνάβου (κατά τους οποίους ο φαλλός κατακλύζει την πόλη και όλα παίρνουν το σχήμα του, ακόμη και το μαλλί της γριάς!), τους «Φανούς» της Κοζάνης, κτλ.
- Ο Αριστοτέλης εντοπίζει στα φαλλικά τις απαρχές της κωμωδίας, όταν ο εξάρχων του χορού ανέπτυξε διάλογο με κάποιον ύποκριτήν (ύποκρίνομαι αρχικά σημαίνει «απαντώ»).

Τελετουργική αισχρολογία

Η αισχρολογία στις λαϊκές τελετουργίες γονιμότητας ήταν άκρως διαδεδομένη.

- Διάσημο παράδειγμα στην αρχαία Αθήνα ήταν τα δρώμενα που λάμβαναν χώρα κατά την έβδομη μέρα των Ελευσινίων Μυστηρίων, οι περίφημοι γεφυρισμοί: στη γέφυρα του ποταμού Κηφισού, οι πιστοί αντάλλασσαν μεταξύ τους αισχρολογίες και άσεμνα αστεία, σε απομίμηση των πρόστυχων πειραγμάτων της Ιάμβης, υπηρέτριας στο αρχοντικό του Κελεού, η οποία κατόρθωσε να προκαλέσει το γέλιο στη θλιμμένη Δήμητρα.
- Επίσης σε διάφορες εορτές γονιμότητας, όπως τα Ανθεστήρια αλλά και τα ίδια τα Λήναια, οι γιορτάρηδες γύριζαν στην πόλη πάνω σε άμαξες και πείραζαν όσους συναντούσαν κάνοντας σε βάρος τους υβριστικά σχόλια (εξ ου και η φράση «άκουσα τα εξ αμάξης»).

Η αισχρολογία είχε μεταξύ άλλων αποτροπαϊκή και λυτρωτική, καθαρτική λειτουργία.

Ο κῶμος και οι κωμασταί

- Κῶμος ονομαζόταν εύθυμο συμπόσιο, ακολουθούμενο από θορυβώδη πομπή στους δρόμους, συνήθως νέων ανθρώπων (κωμαστῶν), προσωπιδοφόρων και στεφανωμένων, που κρατούσαν δαυλούς, τραγουδούσαν με συνοδεία αυλού και χόρευαν.

Ο κῶμος και οι κωμασταί

- Τα τραγούδια των κωμαστών είχαν χαρακτήρα αισχρολογικό (ο Ησύχιος τα αποκαλεί *ἀσελγῆ ᾄσματα, πορνικά*) και συχνά αποτελούσαν προσωπικές επιθέσεις εναντίον άλλων πολιτών.
- Ο κῶμος ήταν **ιδιαιτέρως συνδεδεμένος με τη λατρεία του Διονύσου**. Κῶμος ονομαζόταν επίσης ένα ιδιαίτερο είδος βακχικού χορού αλλά και η ίδια η πομπή προς τιμήν του Διονύσου.
- Οι κῶμοι μπορούσαν ενίοτε να καταστούν σκανδαλώδεις. Το πιο διάσημο σχετικό γεγονός ήταν το σκάνδαλο των Ερμοκοπιδών (415 π.Χ.), το οποίο είχε άμεσες επιπτώσεις στην ίδια την έκβαση της σικελικής εκστρατείας.

Ο ίαμβος και η ιαμβική ιδέα

- Ο ίαμβος κινείται μεταξύ των λαϊκών οργανωστικών δρωμένων της γονιμότητας και της υψηλής προσωπικής ποιήσης.
- Στις απαρχές του είναι ιδιαίτερα συνδεδεμένος με τη λατρεία της θεάς Δήμητρας. Ο Σήμος ο Δήλιος στο βιβλίο του *Περί παιάνων* (Αθήν. 14 622b, 16) λέει ότι οι **ίαμβοι ήταν μασκοφόροι μίμοι**, που παλαιότερα ονομάζονταν *αὐτοκάβδαλοι*, και τα τραγούδια τους ονομάστηκαν επίσης **ίαμβοι** («ὕστερον δὲ ἴαμβοι ὠνομάσθησαν αὐτοί τε [οἱ αὐτοκάβδαλοι] καὶ τὰ ποιήματα αὐτῶν»). Ο τραγουδιστής των ίαμβων λεγόταν *ιαμβιστής*. Το ρήμα *ιαμβίζω* σήμαινε εκτελώ ίαμβους, άλλα και χλευάζω, σκώπτω.
- Στα χέρια των μεγάλων ιαμβογράφων της αρχαϊκής περιόδου (Αρχίλοχος, Σημωνίδης, Ιππώναξ) καθίσταται **επιθετική, υβριστική, εριστική, αθυρόστομη σατιρική ποίηση γραμμένη σε ιαμβικό μέτρο**, που στρέφεται εναντίον κάθε μορφής κοινωνικής διαφθοράς, αδικίας και κακοδαιμονίας.

4.

Δομή

ΔΟΜΗ

*Εναλλαγή
επεισοδιωδών
ιαμβικών σκηνών,
«επιρρηματικών»
μερών, χορικών και
«ἀμοιβαίων» (βλ.
παρακάτω).*

ΑΡΧΑΙΑ ΚΩΜΩΔΙΑ: ΤΥΠΙΚΗ ΔΟΜΗ

Η πιο πάνω τυπική δομή δεν ισχύει παντού και πάντοτε!

- Η πιο πάνω τυπική δομή απαντά με μικρές διαφοροποιήσεις στα έργα του Αριστοφάνη που γράφονται κατά την περίοδο του Αρχιδαμείου Πολέμου (431-421 π.Χ). **δεν** χαρακτηρίζει όμως κάθε αριστοφανική κωμωδία.
- Ειδικά η Παράβαση είναι δομικό στοιχείο που παρακμάζει προς τα τέλη του 5^{ου} αιώνα και εν τέλει εκπίπτει εντελώς.
- Η Κωμωδία είναι είδος που πειραματίζεται συνεχώς και με τα πάντα, συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της της δομής.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

- Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η ιστορία της κωμωδίας είναι ιστορία εναλλασσόμενων τάσεων και συρμών, με ροπή πάντως προς την τυποποίηση, η οποία επιτεύχθηκε τελικά στα τέλη του 4^{ου} αιώνα (η μορφολογική ομοιογένεια ήταν, ακριβώς, ένας συρμός που επικράτησε εξαιτίας σειράς παραγόντων, που δεν είναι της παρούσης).
- Ιδιαίτερα κατά τον 5^ο αιώνα η κωμωδία παρουσιάζει τεράστια μορφολογική ποικιλία, όσο και αν κατά περιόδους, όπως η περίοδος του Πελοποννησιακού Πολέμου, κάποιες μορφές, όπως η πολιτική κωμωδία που ως επί το πλείστον καλλιέργησε ο Αριστοφάνης, υπερισχύουν έναντι άλλων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

- Η κωμωδία **μπορεί να ασχολείται με δημόσια θέματα** όπως η πολιτική, η παιδεία, η πνευματική ζωή (λογοτεχνία, φιλοσοφία, ρητορική), η οικογένεια και η κοινωνία,
- αλλά και **να καταπιάνεται επίσης με ζητήματα όπως η ιδιωτική ζωή των πολιτών**, η πατριαρχική ιδεολογία του φύλου, το genre (λογοτεχνικό είδος) και εν τέλει το ίδιο το θέατρο, όπως οι Θεσμοφοριάζουσες του Αριστοφάνη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

- Η Παλαιά Κωμωδία μπορεί να έχει **θεματολογία καθαρά «δημόσια» και πολιτική** (τον πόλεμο, την ειρήνη, τη φιλοσοφία, τους παιδαγωγικούς νεωτερισμούς)
- **ή να άπτεται της *vita privata*** (να έχει δηλαδή ως θέμα τον έρωτα, τον γάμο και τον οίκο), κάτι που θα καταστεί αποκλειστικός κανόνας πια την εποχή του Μενάνδρου, αλλά που εντοπίζεται ήδη τον 5^ο αιώνα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

- Η Παλαιά Κωμωδία **μπορεί να είναι «ρεαλιστική»** (να έχει δηλαδή θέματα παρμένα από την καθημερινή ζωή των Αθηναίων, δοσμένα με τρόπο που να παραπέμπει σημειολογικά σε μια αναγνωρίσιμη «ιστορική» πραγματικότητα).

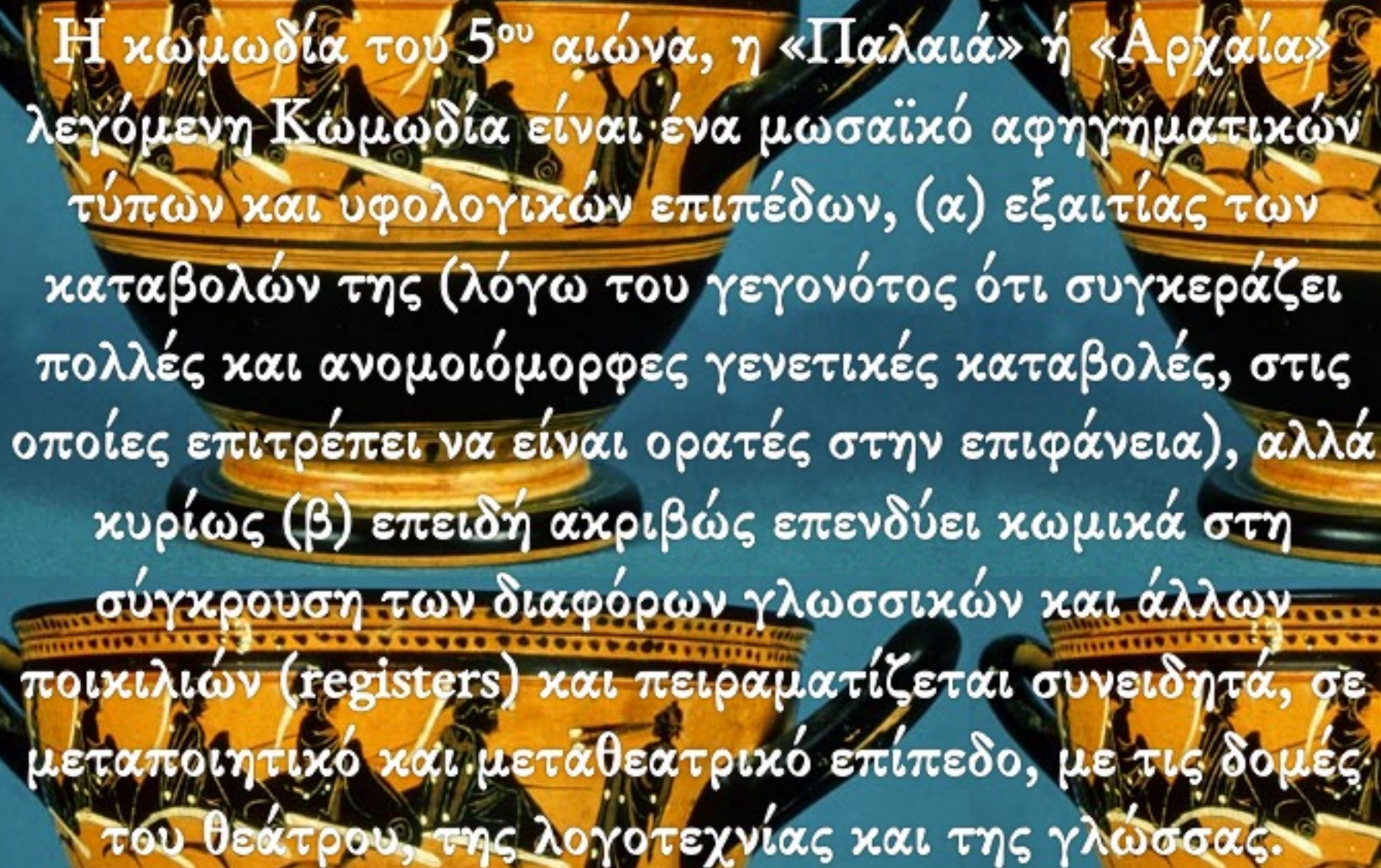

- **μπορεί όμως να είναι και άκρως φανταστική ή ουτοπική** (να κτίζει πολιτείες στα σύννεφα, να συνάπτει ιδιωτικές συμφωνίες ειρήνης ή... να βάζει τις γυναίκες στα ηνία της πολιτείας!).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

- Η Παλαιά Κωμωδία **μπορεί να αφορμάται από την επικαιρότητα** και να εμπλέκει πρόσωπα ιστορικά (όπως ο Σωκράτης, ο Ευριπίδης, ο Κλέων, ο Λάμαχος κ.ά) ή μορφές που αποτελούν συνεκδοχές του «μέσου ανθρώπου» (όπως ο Δικαιόπολις, ο Βδελυκλέων, ο Στρεψιάδης, ο Τρυγαίος κλπ).
- **μπορεί όμως να είναι και μυθολογική** και οι πλοκές της να αποτελούν κωμικές αποδόσεις παραδοσιακών μύθων (με πρωταγωνιστές ήρωες και θεούς) ή και παρωδίες τραγωδιών που περιστρέφονται γύρω από τους μύθους αυτούς.

Η κωμωδία του 5^{ου} αιώνα, η «Παλαιά» ή «Αρχαία» λεγόμενη Κωμωδία είναι ένα μωσαϊκό αφηγηματικών τύπων και υφολογικών επιπέδων, (α) εξαιτίας των καταβολών της (λόγω του γεγονότος ότι συγκεράζει πολλές και ανομοιόμορφες γενετικές καταβολές, στις οποίες επιτρέπει να είναι ορατές στην επιφάνεια), αλλά κυρίως (β) επειδή ακριβώς επενδύει κωμικά στη σύγκρουση των διαφόρων γλωσσικών και άλλων ποικιλιών (registers) και πειραματίζεται συνειδητά, σε μεταποιητικό και μεταθεατρικό επίπεδο, με τις δομές του θεάτρου, της λογοτεχνίας και της γλώσσας.